

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2016 metai

2

LI

Vilnius 2017

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2016

2

Vilnius 2017

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2016

2

Vilnius 2017

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznaneje

Zigmantas KIAUPA

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

Joachim TAUBER

Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2017

© Straipsnių autoriai, 2017

REGINA LAUKAITYTĖ

LIETUVIŠKI LAIŠKŲ RAŠYMO VADOVĖLIAI

ANOTACIJA Straipsnyje analizuojami XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje išleisti lietuviški laiškų rašymo vadovėliai. Tokie vadovėliai buvo gana populiarūs (išėjo bent 17 pavadinimų knygelių) ir turėjo įtakos XX a. pirmosios pusės egodokumentų (laiškų, atminimų albumų, teisinių dokumentų ir pan.) turinio bei formos raidai. Jie tiriami liaudies prusinimo iniciatyvų kontekste, turinyje įžvelgiant ne tik asmeninio, bet ir juridinio raštingumo lavinimo pradmenis.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: laiškų rašymo vadovėliai, egodokumentų šablonai, liaudies prusinimas, juridinis raštingumas.

XIX a. Europą apėmę tautinio atgimimo sąjūdžiai turėjo ne vieną siekį – iš liaudies kilusių inteligentų misija buvo ne tik žadinti savąją tautą, bet ir ją šviesti, prusinti (arba – žadinti tautą, ją šviečiant, paaiškinant pamatinius jos bruožus ir teritorines ribas, sukuriant bendrinės kalbos normas). Patį Europos imperijose gyvenusių tautinių mažumų sąjūdį XIX a. paskatino Apšvietos idėjos, atnešusios „švietėjiškojo regioninio patriotizmo“ koncepciją kartu su inteligentų atsakomybe už liaudies švietimą¹. Panašiai ir Lietuvoje, vykstant tautiniam lietuvių atgimimui bei vėliau kuriant valstybę, joje gyvenant, nepaliaujamai įvairiaisiais būdais ir kryptimis plėtotas kaimiškos tautos švietimas.

Švietimo misija, suvokiant jos aktualumą, įtraukė bemaž visus aktyvesnius inteligentus: agronomus, gydytojus, juristus, dvasininkus. XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje pasirodė gausybė iš užsienio kalbų verstų bei lietuvių visuomenei pritaikytų ir originalių didaktinių knygelių bei jų serijų, kurių leidėjai siekė prusinti liaudį, suteikti žinių apie ūkinius ir buitinius, asmens higienos dalykus, socialinius bei kultūrinius reiškinius, politiką bei ekonomiką, kartu kurdami lietuvišką terminiją.

¹ M. H r o c h, *Mažosios Europos tautos*, Vilnius, 2012, p. 130–131.

Iš daugybės švietėjiškos literatūros leidinių labai populiarūs buvo nuo XIX a. pabaigos leisti lietuviški laiškų rašymo vadovėliai. Atrodo, kad tokio pobūdžio literatūros – atskirų knygelių, vadovėlių, buvo išleista daugiausia, jie ne kartą perleisti. Vieno jų – 1921 m. laidos „Pilno laiškų vadovėlio“ egzempliorius, visiškai „suskaitytas“ ir aprintas, išliko tarp mano senelio tarpukario laikotarpio knygų ir laikraščių. Tai paskatino plačiau patyrinėti panašius leidinius.

Pastaraisiais metais Lietuvoje keleriopai padidėjus susidomėjimui egodokumentų (asmeninių dokumentų, tarp jų ir laiškų) tyrimais ir viešojoje erdvėje atsiradus bent dviem XX a. laiškų duomenų bazėms², aktualu pažvelgti į epistolinio žanro užkulisius, atkreipti dėmesį į laiškų originalumo, jų rašymo tradicijų klausimus. Kai kuriuos laiškų rašymo vadovėlius tyrinėjo kalbininkai. Jie aptarė vadovėlių ištakas³, poveikį emigrantų raštingumui, analizavo bendrinės kalbos normų įsitvirtinimo rašyboje procesus⁴. Šio istorinio tyrimo tikslas – išsiaiškinti, kiek lietuviškų laiškų rašymo vadovėlių buvo išleista, aptarti jų turinį ir atsakyti į klausimus, ar jie galėjo turėti poveikį žmonių raštingumui, ar tai patikimas kultūros ir socialinės istorijos šaltinis. Tyrimui pasitelkta 13 Lietuvos bibliotekose saugomų lietuviškų laiškų rašymo vadovėlių.

Laiškų ir dokumentų rašymo vadovėlių leidyba

Nuo XIX a. pabaigos iki 1940 m. buvo išleista bent 17 pavadinimų lietuviškų laiškų rašymo vadovėlių. Pirmieji gabenti kontrabanda iš Prūsijos⁵, bent du išleisti Rygo-

² Asmeninės lietuvių rašomosios kalbos duomenų bazė: <http://www.musulaiskai.lt>; Lietuvos egodokumentinis paveldas: <http://legodoc.lt>; žr. gana naujai Lietuvoje egodokumentų tyrimo sričiai skirtą straipsnių rinkinį: *Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*, sud. A. Pacevičius, Vilnius, 2013.

³ G. Čepaitienė, Laiškų rašymo vadovėlis „Lietuvių raštvedys“: genezė ir autorystė, *Lietuviškos spaudos keliai Šiaurės Lietuvoje: 1864–1904–2004*, Šiauliai, 2005, p. 161–181. Autorė aptarė Rygoje ir Šiauliuose 1913, 1922, 1925 ir 1926 m. išleistas knygeles „Lietuvių raštvedys“, pateikė žinių apie jų leidėją Liudą Jakavičių. Kitame straipsnyje (konferencijos pranešime) G. Čepaitienė aptarė JAV išėjusius Antano Olšausko ir Juozo Laukio (tikr. Domininkas Kaleininkas / Keliuaininkas) sudarytus laiškų rašymo vadovėlius, domėjosi etiketo raiška (G. Čepaitienė, Kalbos etiketo atspindžiai XIX a. pabaigos – XX a. pradžios egzodo laiškų rašymo vadovėliuose, *Lietuviai ir lituanistika už Lietuvos ribų: 6-oji Pasaulio lituanistų bendrijos konferencija*, Vilnius, 2001, p. 312–320).

⁴ D. Markelis, Talking Through letters. Collaborative Writing in early Lithuanian immigrant life, *Lituanus*, 2004, nr. 50 (4), prieiga per internetą: http://www.lituanus.org/2004/04_4_2Markelis.htm [žiūrėta 2017 01 16]; A. Tamošiūnaitė, Raštingumo link: keli sociolingvistiniai XX a. pradžios lietuvių išeivių portretai, *Oikos*, 2013, nr. 2 (16), p. 59–74, prieiga per internetą: <http://www.iseivijosinstitutas.lt/var/uploads/file/Oikos%2016.pdf> [žiūrėta 2017 01 16].

⁵ *Gromatu skarbnyczia wisiems lietuwiszkaje kalba mylintiems ant pasimokinimo*, sustatyta nū mokytojo Wendt, Heydekrug [Šilutė]: Verlagvon A. Stahl, 1890, 112 p., prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/recordDescription/LNB/C10000137919> [žiūrėta 2017 01 17].

je⁶ ir dar trys (be pakartotinių leidimų) – išėviamas Amerikoje⁷. Pats faktas, kad pirmieji lietuviški vadovėliai pasirodė užsienio šalyse, liudija, jog leidėjai užčiuopė išėvių silpną vietą – menką raštingumą, sunkumus suprantamai dėstyti savo mintis ne tik asmeniniuose laiškuose, bet ir prireikus kreiptis į valdžios įstaigas.

Užsienyje dar iki Pirmojo pasaulinio karo pirmiausia pasirodė lietuviški laišku rašymo vadovėliai vėliau buvo gana populiarius Lietuvos leidyklų leidinys – tarpukariu jų pasirodė bent vienuolika, išėidavo po 2–3 leidimus⁸. Retas jų sudarytojas nurodė savo

⁶ A. A d a t a [Antanas Maciejauskas], *Rankvedis laiškam (grometoms) rašyti, sulyg naujosios metodų parengtas*, Ryga, 1906, 30 p.; *Lietuvių raštvedys arba laišku rašytojas*, Ryga: lietuviškų knygų krautuvė ir spaustuvė L. Jakavičiaus, 1914, 84 p., prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1R0000046774> [žiūrėta 2017 01 10].

⁷ *Rankvedis gromatų raszymui: pamokinanti knygelė kaip raszyti gromatas (laiszkus) wisokiuose reikaluose į žmonis wisokių luomu: į giminius, prietelius, pažįstamus, ponus, kunigus, sudžias, urėdnikus ir į patį carą; teipogi meilingi laiszkai jaunikaiczių į merginas ir merginų į jaunikaiczius reikaluose susipažinimo ir apsiwedimo: užweria sawyje 155 gromatas*, [sudarytojas Antanas Olšauskas], Chicago, Ill.: kaštais ir spaustuwia „Lietuvos“, 1896, 113 p. (G. Čėpaitienės duomenimis, jis buvo perleistas 1901, 1903 ir 1905 m.); *Kaip rašyti laiškus lietuviškoje kalboje ir angliškoje kalbose = Standard letter writer in English and Lithuanian languages. Suprantamas ir tinkamas pamokinimas susirašinėti, apimąs sąstatą, rašyseną, formališkumą ir įvairių laišku, raštų bei kortų vartojimus*, suredagavo J. Laukis, Chicago, Ill.: turtu ir spauda „Lietuva“, 1909, 293 p., II leidimas: Chicago, 1911, 293 p.; *Rankvedis laiškam rašyti, arba Pamokinimas kaip rašyti laiškus pas tėvus, brolius, seseris, draugus, pačes ir vaikus pasilikusius Lietuvoje: surinkta iš laiškinu popierų visokių raštinjū. Eilėmis ir proza, dėl naudos ir palengvinimo lietuviams Amerike gyvenantiems*, [sudarė Tomas P. Križanauskas], Shenandoah, Pa.: turto ir spauda T. P. Križanaucko, 1911, 80 p.

⁸ *Rankvedis laiškam rašyti: meilės, pasveikinimo ir tarnybiniai laišakai*, Kaunas: sukrauta A. Ptašeko knygyne, [1920] (Vilniuje: „Žaibo“ sp.), 37 p.; antras pataisytas ir papildytas leidimas: *Vadovėlis laiškam rašyti: meilės, pasveikinimo ir tarnybiniai laišakai*, Kaunas: išleista A. Ptašeko knygyno, [1922] (Vilniuje: „Žaibo“ sp.), 54 p., III pataisytas ir žymiai papildytas leidimas: Kaunas: A. Ptašeko knygyno leidinys, 1928, 89 p., IV pataisytas leidimas: Kaunas: A. Ptašeko knygyno leidinys, 1931, 89 p.; [Juozas Bajoras] *Platus laišku vadovėlis*, sudėjo Maldžiūnų Juzė, Kaunas, 1921, 165 p.; *Lietuvių raštvedys: pamokynanti knyga, kaip rašyti laiškus, pasveikinimus, skundus, vekselius, testamentus, įgaliojimus, sutartes ir kitus raštus gražiai, teisingai ir tinkamai sustatytus, kiekviename dalyke ir kiekvienam žmogui*, Šiauliai: knygynas „Lietuva“, 1922, p. 78; ši knygelė išleista ir 1925, 1926 m., pasak G. Čėpaitienės, pirmasis jos leidimas išėjo Rygoje 1913 m. (tikriausiai korektūros klaida, turi būti 1914 m.), sudarytoju autorė nurodo L. Jakavičių; *Naminis advokatas ir laišku rašytojas: mokymas kaip prašymai ir laišakai rašyti ir kaip sutartys sudaryti: sodiečių draugas – patarėjas, kuris nurodo ir aiškina reikalingiausius Lietuvos įstatymus*, sud. E. Nerimantas, Kaunas: „Vyties“ bendrovės leidinys, 1927, 135 p.; [Liudvikas Jakavičius], *Meilės laišakai merginoms: laišku vadovėlis jaunuliams*, surinko ir surašė Jaunatvė, Marijampolė: Knygynas „Universal“, 1927, 16 p.; [Liudvikas Jakavičius], *Meilės ir tarnybinių laišku, elgimosi ir prašymams rašyti vadovėlis Lietuvos jaunumenei*, parašė Piršlys, Šiauliai: Knygynas „Lietuva“, 1929, 95 p., prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/SAVB/C150000143173> [žiūrėta 2017 01 17]; antras leidimas: Šiauliai, Knygynas „Lietuva“, spaustuvė „Titnagas“, 1938, 96 p.; K. R a k ū n a s, *Laiškams ir prašymams rašyti vadovėlis*, Alytus, Kooperacijos leidinys, 1931, 64 p., prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/KVB/C130000496795> [žiūrėta 2016 12 01]; D+G, *Pilnas laiškam vadovėlis*, Kaunas: A. Ptašeko knygyno, „Typolit“ spaustuvė, [1932], 128 p.; *Laiškams ir prašymams rašyti vadovėlis*, Šiauliai: „Žiedo“ knygynas, [1937], 40 p.; tikriausiai II leidimas: *Laiškams ir prašymams rašyti vadovėlis*, Luokė, „Šatrijos“ knygynas, Vyskupijos spaustuvė Telšiuose, 1937, 40 p.

autorystę, nes visi vadovėliai buvo nusižiūrėti iš anksčiau pasirodžiusių užsienio kalbomis išleistų analogiškų leidinių. Deja, Lietuvos bibliotekų rinkinių nepakanka norint ištirti, kokie leidiniai versti į lietuvių kalbą ir pritaikyti lietuviams skaitytojams. Kalbotyrininkė G. Čepaitienė pastebėjo, kad leidėjas Liudvikas Jakavičius, sudarydamas savo kelis kartus perleistą „Lietuvių raštvedį“, naudojo JAV išleistu Antano Olšausko vadovėliu „Rankvedis gromatų raszymui...“ (1896)⁹, bet tolesni tyrimai neabejotinai parodė, kad ir pastarasis yra sekiny. Originaliausias buvo advokato E. Nerimanto sudarytas vadovėlis, kuriame asmeninių laiškų pavyzdžiai užėmė maždaug septintadalį vietos¹⁰, visa kita – aktualūs juridiniai paaiškinimai su nuorodomis į Konstituciją ir „Vyriausybės žinias“. Paskutinis tarpukariu 1939 m. išėjęs laiškų vadovėlis – visiškai naujos paskirties, rodantis išaugusius visuomenės poreikius. Tai dalykinis Dovydo Šlapoberskio „Lietuviškai–angliškasis komercinės korespondencijos vadovėlis“¹¹.

Vadovėlių gausa liudija jų paklausą, matyt, tai buvo komerciškai sėkminga prekė. Jų sudarymą ir pakartotinius leidimus inicijavo spaudos darbuotojai, knygynų savininkai: daugiausia vadovėlių sudarė ir išleido Liudvikas Jakavičius (1871–1941, knygyno savininkas ir leidėjas) Šiauliuose, Abraomas Ptašekas Kaune (knygyno Vilniaus g. savininkas, po jo mirties 1930 m. verslą paveldėjo jo žmona). Iš kelių vadovėlių aprašų „Bibliografijos žiniose“ galima spręsti apie jų tiražus ir kainas: maždaug 50 psl. knygelė (jos leistos nedidelio formato, plonais viršeliais) kainavo 50 centų, 100 psl. – litą. A. Ptašeko knygyno 1931 m. pabaigoje ar 1932 m. pradžioje išleisto vadovėlio tiražas buvo 3 tūkst. egzempliorių¹².

Vadovėliai buvo labai įvairūs – vieni plačios apimties ir intelektualiesni, kiti trumpučiai, dar kitų sudarytojai į turinį įtraukė priedus apie spalvų reikšmes, gėlių simboliką, netgi įvairiai priklijuotų pašto ženklų, daugtaškius sudariusių taškų skaičiaus „prasmę“. Įdomu, kad kai kuriuose vadovėliuose knygynų ir kanceliarinių prekių parduotuvių savininkai netiesiogiai patys reklamavosi, knygelėse nurodydami užsakymų savo verslui pavyzdžių.

Laiškų rašymo vadovėlių turinys ir jų įtaka žmonių raštingumui

Pirmoji išėivių karta neabejotinai pralaužė ledus diegdama naują kultūrinį reiškinį – bendravimą laiškais. Gimines Lietuvoje pasiekę išėivių laišakai turėjo nemažą įtaką jų

⁹G. Čepaitienė, Laiškų rašymo vadovėlis „Lietuvių raštvedys“..., p. 161–181.

¹⁰Naminis advokatas ir laiškų rašytojas: mokymas kaip prašymai ir laišakai rašyti ir kaip sutartys sudaryti: sodiečių draugas – patarėjas, kuris nurodo ir aiškina reikalingiausias Lietuvos įstatymus, sud. E. Nerimantas, p. 80–106.

¹¹D. Šlapoberskis, 44 anglų komerciniai laišakai. Lietuviškai–angliškasis komercinės korespondencijos vadovėlis (su pastabomis savimokai), Kaunas, Pribačio leidinys, sp-vė „Olimpija“ Vilkaviškyje, 1939.

¹²Bibliografijos žinios, Kaunas, 1932, nr. 1, p. 26.

supratimui apie laiškų struktūrą ir turinį¹³, nes Lietuvoje bendravimas laiškais nebuvo paplitęs. Laiškai buvo garsiai skaitomi susirinkus visai šeimai. Suprantama, ir Lietuvoje, ir JAV laiškų rašytojų bei skaitytojų patirtis buvo panaši. Tai, jog emigrantams buvo praverdinti patarimai, rodo kad ir toks desperatiškas pavyzdys: vienoje duomenų bazėje tarp publikuotų išėvių laiškų galima aptikti tiesiog išplėštą Amerikoje išleisto laiškų vadovėlio lapą – eiliuotą „Gromatą pas gimines“, papuoštą auksiniu ornamentu ir gėlių puokštės piešiniu¹⁴.

Svarbiausios laiškų rašymo vadovėlių populiarumo priežastys buvo praktinė nauda neišsilavinusiems ar savo raštingumu nepasitikintiems žmonėms. Tokių XX a. pirmoje pusėje, kai privalomas pradinis keturių klasių lavinimas pradėtas įgyvendinti tik 1928 m., Lietuvoje buvo dauguma. Vadovėliuose jie rasdavo asmeninių laiškų ir įvairių dokumentų pavyzdžių su gausybe patarimų bei paaiškinimų. Tai galėjo padėti nepakankamai išprususiems asmenims savarankiškai mokytis tvarkyti asmeninę korespondenciją.

Daugiausia vietos laiškų vadovėlių turinyje užimdavo asmeninių laiškų pavyzdžiai (pvz., „Prisipažinimas meilės“, „Prašant rankos“ – jaunų žmonių ir našlių, su palankių, nepalankių ir „pusiau palankių“ atsakymų šablonais, taip pat įvairūs pasveikinimai, kvietimai, padėkos). Kažin ar tokie pavyzdžiai paskatino jiems būdingos epistolinės kultūros sklaidą, ar vadovėliai galėtų būti patikimas aptariamo laikotarpio kultūros ir socialinės istorijos šaltinis. Išėvių laiškus tyrinėjusi dr. Aurelija Tamošiūnaitė pastebėjo, kad laiškų

¹³ Kaip atrodė lietuvių laiškai giminėms ir kiek jie buvo sektinas etalonas, galima spręsti iš karininko Antano Macelio atsiminimų apie pirmą moksleivio laišką namiškiams, rašytą 1908 m.: „Kaip jį rašyti manęs niekas nemokino. Tačiau buvo tekę skaityti iš Amerikos gautus laiškus ir nutariau jais pasekti. Žinoma, pradėjau nuo Jėzaus Kristaus pagarbinimo, čia pat ir atsakydamas: „Ant amžių amžinųjų. Amen“. Toliau pradėjau sveikinti visus iš eilės [...], visus vardais ir pavardėmis išvardindamas (kaip kad amerikiečiai darydavo). Apie save, berods, tik tiek parašiau, kad esu sveikas ir tuojau čia pat visiems pradėjau sakyti sudiev, vėl visus vardais ir pavardėmis išvardindamas“ (A. M a c e l i s, *Atsiminimai*, parengė G. Rudis, Vilnius, 2014, p. 31–32). Tokia laiško forma buvo visuotinai paplitusi (A. Tamošiūnaitė pastebėjo, kad formulotės buvo įsitvirtinusios ir kitų tautų valstiečių rašytuose laiškuose, A. T a m o š i ū n a i t ė, min. veik., p. 60), prasilavinę vadovėlių sudarytojai deklaravo siekią jas pakeisti. Antai viename jų prieš pateikiant tinkamus pavyzdžius nurodoma, kaip „neprasilavinę žmonės labai dažnai rašo laiškus ir kaip jų kaip tik nereikia rašyti“:

„Tegul bus pagarbintas Jėzus Kristus su jūsų atsakymu ant amžių amžinųjų amen.

Rašau trumpai kelius žodžius. Pirmiausia kloniojuos geros sveikatos aš Džidorius, ir mano mamunė, ir mano sūnus Petras, ir mano duktė Marijona, ir mano duktė Barbora, ir mano duktė Agnė ir Prakselė labai žemai. Mane padėjo vyresnioju milicijantu. Aš esu sveikas ir linksmas ir to paties linkiu nuo Viešpaties Tamstai, ir Tamstos mamunei, ir Tamstos sūnui Pranciškui, ir Tamstos sūnui Jurgiui, ir Tamstos dukteriai Povilina, ir Tamstos dukteriai Barborai, ir Tamstos dukteriai Monikai“ ([Juozas Bajoras], *Platus laiškų vadovėlis*, sudėję Maldžiūnų Juzė, Kaunas: [s.n.], 1921 (Tilžėje: Jagomasto sp. „Lituania“, p. 11–12).

¹⁴ Filomenos Survilaitės-Janulevičienės 1914 laiškas į Pasvalį, prieiga per internetą: http://www.musulaiskai.lt/likutis/duomenys_failai/Survilaite_Filomena_1914-06-17_laiskas_1r.jpg [žiūrėta 2016 12 01]. Jame išsakytas ir Tėvynės bei saviškių ilgesys, ir gyvenimo svetimame krašte tarp „airišių, jenkių, velšių, mongolų ir prūsų“ lūkesčiai ir viltys grįžti su pilnais „karmonais“.

rašymo vadovai beveik neturėjo įtakos paprastų žmonių laiškų rašybai¹⁵. Vis dėlto laiškų siųstas jau minėtas išplėstas vadovėlio lapas ir užuominos netiesioginiuose šaltiniuose liudija, kad žmonės, ypač jaunimas, tokia lektūra naudojosi. Antai rašytojas Liudas Dovydėnas viename savo apsakymų aprašė epizodą, kai norėdami pasveikinti savo mokytoją su vardinėmis, pradinės mokyklos mokiniai susirado laiškų rašymo vadovėlį ir nusirašė tokiai progai skirtą eilėraštį, pabaigoje pridėję „su pagarba“, nes taip ir vadovėly parašyta¹⁶. Patys vadovėlių sudarytojai sugestijavo, kad laiškų šablonai buvo parankinė literatūra, nusirašinėta net pažodžiui. Viename jų rašyta: „Pasa-kojama, kad jaunas vaikinai, persirašęs pasipiršimą iš Laiškaraščio, pasiuntė jį savo numylėtinei ir ant rytojaus gavo atsiliepiamą su paaiškinimu, buk atsakymas esąs ant sekančio puslapio.“¹⁷ Gali būti, kad jauni žmonės tokiuose vadovėliuose ieškojo pavyzdžių, kokiais žodžiais pasipiršti (nebūtinai raštu) ir kokiais reaguoti į panašius pasiūlymus. Be to, vadovėlių turinyje būta tokių skyrelių: „Kaip reikia apsirengti ir elgtis, kad būti patinkamu“, „Kaip jaunuoliams reikia elgtis įvairiuose gyvenimo atsitikimuose“¹⁸ – svečiuose, vestuvėse, teatre, bažnyčioje.

Intelligentai laiškų rašymo vadovėliais nesinaudojo, tačiau neišprususiai liaudžiai elementarūs paaiškinimai, kur ir kaip, kokia kalba užrašyti adresą, kokia turėtų būti laiško struktūra, informacija apie pašto siuntas ir pan., neabejotinai buvo naudingi. Pravarčios buvo vadovėliuose pateikiamos pavyzdinės laiškų pradžios ir pabaigos frazės, kreipiniai. Matyt, ne be reikalo laiškų vadovėlių leidėjai buvo įsitikinę jų reikalingumu, kaip vienas jų rašė: „Mūsų gyvenime pasirodo, kad yra daug žmonių, kurie moka skaityti, bet nemoka rašyti. [...] Bet yra daug tokių asmenų, kurie neva moka rašyti, tik nemoka nieko parašyti: jeigu kartais su dideliais vargais ką ir parašo, tai kitas gavęs jo laišką, negali perskaityti.“¹⁹ Galiausiai reikia pastebėti, kad visuotinai paplitusi laiškų forma (su Kristaus pagarbinimu ir šeimos narių išvardijimu) nunyko, ir neatmestina, kad naują požiūrį į laiškų turinį skleidė ir jų rašymo vadovėliai.

Be įvairiausio turinio laiškų šablonų, tokiuose vadovėliuose buvo daug priedų, pradedant įvairių įrašų pavyzdžiais („Pavyzdinės eilės albuman arba atminimui“, pranešimų telegramomis, skelbimų laikraščiuose, rekomendacinių raštų pavyzdžiai, net „Užrašai ant kapų“) ir baigiant „oficijaliniais raštais“ (sutartimis, prašymais, skundais).

¹⁵ A. T a m o š i ū n a i t ė, min. veik., p. 61.

¹⁶ L. D o v y d ė n a s, *Rinktiniai raštai*, Vilnius, t. 6, p. 2009, p. 130.

¹⁷ *Kaip rašyti laiškus lietuviškoje kalboje ir angliškoje kalbose...*, Chicago, Ill., 1909, p. 69.

¹⁸ *Meilės ir tarnybinių laiškų, elgimosi ir prašymams rašyti vadovėlis Lietuvos jaunuomenei*, Šiauliai, 1929, p. 47–50.

¹⁹ *Meilės ir tarnybinių laiškų, elgimosi ir prašymams rašyti vadovėlis Lietuvos jaunuomenei*, II leidimas, Šiauliai, 1938, p. 3.

Kaip minėta, kai kurie laiškų rašymo vadovėlių sudarytojai reagavo į populiarių jaunimo pomėgį dalytis įrašais atminimų albumuose. Tokie įrašai, tapę atskira egodokumentų tyrimų sritimi, pastaruoju metu pradedami analizuoti ir Lietuvoje²⁰. XX a. pirmosios pusės atminimų albumai kol kas nėra tyrinėti, bet jų turinys turėtų būti analizuojamas pavyzdžių, pateiktų laiškų rašymo vadovėliuose, kontekste. Gali būti, kad originalius įrašus juose stebė iš vadovėlių nusirašyti aforizmai ir eiliuoti tekstai (originalių ir perfrazuotų populiarių poetų eilėraščių, liaudies dainų fragmentai). Palyginus jų ir šiuolaikinių albumų įrašų tekstus²¹, galima pastebėti, kad tarpukario laiškų rašymo vadovėliuose teikti pavyzdžiai ilgesni, buvo įtraukiama patriotinė bei didaktinė tematika²². Vis dėlto nežinia, kiek jais sekta, ar jie atspindėjo tuo metu vyravusią įrašų tematiką.

Sunku spręsti, kiek vadovėliuose pateiktų laiškų turinys atspindėjo kultūrinę aplinką, kiek – vien jų sudarytojų didaktines nuostatas (pvz., įtraukiant įsakmius tėvų laiškų vaikams pavyzdžius²³ ar nelauktą geranorišką pagalbą siūlančių asmenų laiškų šablonus ir raginimus rašyti padėkos laiškus). Net ir vadovėlių visuma kaip kultūros istorijos šaltinis kelia abejonių. Antai sprendžiant pagal jų turinį būtų galima manyti, kad Lietuvoje buvo įprasta jausmus reikšti ir netgi pasipiršti raštu, bet savaime tokio turinio laiškų šablonų įvairovė neatspindi būdingo reiškinio, nebent tai patvirtintų kiti šaltiniai.

Ilgi laiškų rašymo vadovėlių pavadinimai (kai kurie sudaryti iš 25–45 žodžių) išskleidžia beveik visą jų turinį, kuris liudija sudarytojų siekius ne tik pateikti asmeninių laiškų pavyzdžių, bet ir didinti teisinį bei politinį žmonių raštingumą. Nuo bene pirmojo lietuviško vadovėlio „Gromatu skarbnycia“, išleisto gotišku šriftu 1890 m. Šilutėje, juose publikuoti įvairių prašymų, skundų valdžios institucijoms pavyzdžiai.

Įdomu, kad užsienyje išleistų vadovėlių sudarytojai jų turinį orientavo ir tautiečiams Lietuvoje, įtraukdami bene pirmąsias politinio raštingumo pamokas. Antai JAV 1896 m. išleistame vadovėlyje pateiktas vieno Raseinių pavieto valsčiaus ūkininko ilgo rašto

²⁰ Įrašai atminimų albumuose vis dažniau patenka į egodokumentų tyrimų akiratį: Rūta Stankuvienė ir Živilė Dapšauskaitė 2003–2010 m. straipsniuose aptarė šiuolaikinius moksleivių albumus; 2013 m. pavasarį Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje vyko paroda „Noriu būti Tavo knygoje... XVII–XXI a. atminimų albumai iš Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rinkinių“. Reda Griškaitė 2013 m. analizavo XIX a. pirmosios pusės albumus, jau tuomet įžvelgusi jų kultūros masiškėjimo tendenciją.

²¹ Ž. D a p š a u s k a i t ė, „Mes visi – atėję iš vaikystės“: gyvenimo ciklas atminimų tekstuose, *Tautosakos darbai*, nr. 40, 2010, p. 160–198.

²² Pvz.: „Eik žmonijos art dirvonus / Tikrą šviesą sėti / Eik mokyti tamsius žmones / Eik pasaulį šviesti!“, arba: „Iš tavęs brangi tėvynė / Aukų reikalauja... / Eik, veizėk, kur brolių minios / Tėvynei aukaujas... / Jaunikaiti! Savo meilę / Paaukok tėvynėi! / Tuom suteiksi didžią laimę / Ateities gadynei“ ([Liudvikas Jakavičius], *Meilės ir tarnybinių laiškų...*, II leidimas, p. 62, 57).

²³ Viename tokių pavyzdžių – motinos laiške dukrai – rašyta: „Brangi dukrele! Visu labiausia turi tu daboti dvi pridermes: mylėti Dievą ir įtikti savo vyrui! Parupink jam viską, pildik visus jo norus, nutilek, kad jis įpykęs ir neįkirėk jam savo kaprizais. [...] Tavęs tikrai mylinti motina N.N.“ (A. A data, min. veik., p. 19).

Rusijos imperijos švietimo ministrui pavyzdys – jame prašoma leidimo mokyti vaikus vietos mokyklose lietuviškai ir iš lotyniškais raidėmis parašytų vadovėlių²⁴. Rygoje 1914 m. išleisto vadovėlio autorius pateikė daug rusiškai caro valdžios institucijoms rašytų prašymų bei reikalavimų pavyzdžių, tarp jų – patarimų, kaip lengviau gauti (prašant kokios nors, kad ir ugniagesių draugijos vardu) gubernatoriaus leidimą surengti vakarus bei teatro vaidinimus²⁵. Toks aktualių dokumentų pavyzdžių publikavimas rodo, kad užsienyje leisti lietuviški laiškų rašymo vadovėliai buvo skirti ir Lietuvai, jie čia platinti. Emigrantams skirtuose laiškų pavyzdžiuose – daug jautrių ilgesio ir meilės Tėvynei kupinų laiškų. Jei tokiais patriotiniais tekstais ir nebuvo aktyviai dalijamasi, jie rodo glaudžias pirmosios išėivių kartos sąsajas su gimtine. Galbūt tokiais pavyzdžiais (pvz., 1911 m. vadovėlyje išspausdintame „Laiške atgijimo Lietuvos“ džiūgaujama dėl atgautos spaudos lietuviškais rašmenimis, publikuojamas „Laiškas atminimo a. a. V. Kudirkos“²⁶ ir pan.) visuomenė skatinta reikšti nuomonę, siunčiant politinio turinio raštus laikraščiams, organizacijoms.

Vadovėliuose duotų laiškų bei kitų asmeninių įrašų pavyzdžių paplitimo analizei būtinas platesnis realių laiškų kontekstas, bet kita – „oficijalinė“ – jų turinio dalis neabejotinai atspindi to meto raštvedybos nuostatas bei standartus.

Galima prielaida, kad tarpukariu laiškų rašymo vadovėliai buvo populiarūs būtent dėl juose publikuotų įvairių dokumentų ir prašymų valstybės institucijoms pavyzdžių aktualumo. Paprastiems žmonėms vadovėliai padėdavo susiorientuoti biurokratijoje, sužinoti, kam kokius dokumentus adresuoti, kokius priedus būtina pridėti²⁷. Kai kurie jų buvo itin informatyvūs: pvz., minėtame advokato E. Nerimanto sudarytame vadovėlyje gyventojai galėjo rasti beveik visą vartotojų bendrovės raštvedybą, pradedant jos steigimu, narių priėmimu ir susirinkimų protokolų pavyzdžiais, o skyriuje apie prašymus mokykloms – visų jų sąrašus, nuo žemesniųjų žemės ūkio mokyklų iki universiteto ir meno bei muzikos mokyklų su informacija apie skyrius ar fakultetus, mokslo trukmę ir mokesčių už jį, stipendijas, būtinus dokumentus ir t. t.²⁸ Kai kuriuose tokiuose vadovėliuose net išdėstyti buhalterijos pagrindai – pateikiamos sąskaitų-faktūrų formos, prekių ar jų katalogų užsakymo, įvairių prekybinių sutarčių pavyzdžių.

²⁴ *Rankvedis gromatų raszymui...*, Chicago, Ill., 1896, p. 107–110. Amerikoje reta spaustuvė turėjo rusišką raidyną, todėl rašto pavyzdys publikuotas lietuviškai.

²⁵ *Lietuvių raštvedys arba laiškų rašytojas*, Ryga, 1914, p. 76–77.

²⁶ *Rankvedis Laiškams Rašyti arba Pamokinimas...*, Shenandoah, Pa., 1911, p. 47, 23–24.

²⁷ Vadovėlių sudarytojai teikė konkrečius pavyzdžius įvairiausiems atvejams: prašymų priimti į mokykloje įstaigą, į tarnybą (primenant priedus – pažymas ir atestacijas), bežemio savanorio, dalyvavusio kovose su lenkais, prašymo „išgavimui žemės“, paskolos (nurodant, kam tokį prašymą siųsti, kokius liudijimus–pažymas iš kariuomenės ir valsčiaus įstaigų būtina pridėti) ir pan.

²⁸ *Naminis advokatas ir laiškų rašytojas...*, Kaunas, 1927, p. 42–45, 70–80.

Kitaip, nei pirmieji laiškų rašymo vadovėliai, kuriuose būdavo vien juridinių dokumentų – pirkimo–pardavimo sutarčių, testamentų, vekselių ir t. t. – pavyzdžių, išleistuose 1918–1940 m. gausu elementarios teisinės informacijos, paaiškinimų apie teismo instancijas, civilinę ir baudžiamąją teisę. Daug vietos juose skirta aktualių įstatymų išaiškinimui, pvz., apie Lietuvos piliečių teises, moterų ir vyrų turinių teisių sulysinimą, apie testamentų sudarymą bei patvirtinimą²⁹. Vadovėliuose detaliai aiškinta, kam pateikti skundą ar ieškinį, per kokį terminą byla turi būti ištirta, net pateikti taikos teisėjų ir apskričių teismų apygardų sąrašai, informacija apie dokumentų apmokestinimą žyminiu mokesčiu, notarų bei teismo antstolių įkainius ir t. t.³⁰ Gali būti, kad būtent laiškų rašymo vadovėliuose teikta juridinė informacija, lengvai prieinami skundų teismo institucijoms pavyzdžiai su nurodymais, kam juos adresuoti, pavertė lietuvius viena labiausiai bylinėtis linkusių tautų.

Išvados

Lietuviškų laiškų bei dokumentų rašymo vadovėlių pasirodymas ir jų leidimo geografija (pirmieji išėjo Latvijoje ir Amerikoje) liudija, kad tokios literatūros leidimą skatino emigracija. Kaip komerciškai paklausią prekę Lietuvoje jų sudarymą ir leidybą inicijavo leidėjai ir knygynų savininkai. Vadovėliais siekta prusinti liaudį, paaiškinti esminius asmeninių laiškų ir dokumentų rašymo principus.

Laiškų rašymo vadovėliai buvo pravartūs savo raštingumu nepasitikintiems žmonėms, nes suteikė elementarių žinių apie laiško struktūrą, juose buvo gausybė tematinų pavyzdžių. Vis dėlto vargu ar šie vadovėliai skleidė jiems būdingą epistolinę kultūrą ir galėtų būti patikimas aptariamo laikotarpio kultūros bei socialinės istorijos šaltinis. Mat nežinia, kiek jais sekta. Kur kas didesnę įtaką galėjo turėti kita laiškų rašymo vadovėlių tematika – aktualių juridinių dokumentų pavyzdžiai, informacija apie teismo instancijas. Galima prielaida, kad vadovėlių populiarumo priežastis buvo ne tiek teikiami asmeninių laiškų šablonai, kiek teisinio pobūdžio žinios ir valstybės institucijoms adresuojamų dokumentų pavyzdžiai. Juos dera vertinti ne vien kaip asmeninio, bet ir juridinio raštingumo faktorių.

²⁹ *Platus laiškų vadovėlis*, Kaunas, 1921, p. 127–134; *Naminis advokatas ir laiškų rašytojas...*, p. 3–8; [Liudvikas Jakavičius], *Meilės ir tarnybinių laiškų...*, II leidimas p. 93–95.

³⁰ *Lietuvių raštvedys (namų advokatas): pamokynanti knyga, kaip rašyti laiškus, pasveikinimus, prašymus, skundus, vekselius, testamentus, įgaliojimus, sutartis ir kitus raštus gražiai, teisingai ir tinkamai sustatytus, kiekviename dalyke ir kiekvienam žmogui*, Šiauliai: knygynas „Lietuva“, Savičo ir Šumkauskio sp., 1926, p. 55–60; *Naminis advokatas ir laiškų rašytojas...*, p. 106–133.

Literatūra

ČEPAITIENĖ, Giedrė. Kalbos etiketo atspindžiai XIX a. pabaigos – XX a. pradžios egzodo laiškų rašymo vadovėliuose. In: *Lietuviai ir liuanistika už Lietuvos ribų: 6-oji Pasaulio liuanistų bendrijos konferencija*. Vilnius: Petro ofsetas, 2001, p. 312–320.

ČEPAITIENĖ, Giedrė. Laiškų rašymo vadovėlis „Lietuvių raštvedys“: genezė ir autorystė. In: *Lietuviškos spaudos keliai Šiaurės Lietuvoje: 1864–1904–2004*. Šiauliai: Saulės delta, 2005, p. 161–181.

DAPŠAUSKAITĖ, Živilė. „Mes visi – atėję iš vaikystės“: gyvenimo ciklas atminimų tekstuose, *Tautosakos darbai*, nr. 40, 2010, p. 160–198.

Egodokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje. Sud. A. Pacevičius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.

HROCH, Miroslav. *Mažosios Europos tautos*. Vilnius: Mintis, 2012.

TAMOŠIŪNAITĖ, Aurelija. Raštingumo link: keli sociolingvistiniai XX a. pradžios lietuvių išeivių portretai, *Oikos*, 2013, nr. 2 (16), p. 59–74.

LITHUANIAN TEXTBOOKS ON LETTER WRITING

Summary

REGINA LAUKAITYTĖ

The article analyses Lithuanian textbooks on letter and document writing, published in the late 19th-early 20th century. The analysis is aimed at establishing their number and a more extensive consideration of their content as well as at answering the question whether they could have an impact on the literacy of the country's population and can be considered a reliable source of cultural history. In the period from 1890 to 1940 at least 17 different Lithuanian textbook on letter writing were published – the first ones being issued abroad (in Latvia and the USA). The wide geography of textbook printing suggests that emigration of Lithuanians was the factor that induced their issuing.

In 1918–1940 textbooks on letter writing were quite popular, compilers would supplement them with new material and produce 2 or 3 editions. They served well to people who were not sure about their literacy as they provided basic knowledge on letter structure accompanied with ample topic-based examples. However, it is doubtful whether such textbooks were promoting the epistolary culture and could be viewed as a reliable source of cultural history in the period under consideration. The problem is that there are no data on the extent of their influence. Another topic featured in textbooks on letter writing, namely the examples of important legal documents (applications, complaints, claims, etc.) and information on the instances of the court, could have had a more significant impact. An assumption can be made that the popularity of these textbooks was determined by the legal information and templates of documents directed at state institutions, rather than examples related to personal letter writing. These textbooks should be considered as a factor of both personal and legal literacy.

Gauta 2016 m. rugsėjo mėn.
Priimta 2016 m. spalio mėn.

Regina Laukaitytė – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja. Mokslinių tyrimų kryptys: katalikų ir stačiatikių Bažnyčių, vienuolių Lietuvoje ir išeivijoje XX a. istorija.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius LT-01108

El. paštas: regina.laukaityte@istorija.lt